

L J E R K A Š I M U N I Ć
Gradski muzej
Varaždin

O L T A R S V . L O V R E U K A P E L I V A R A Ž D I N S K O G
S T A R O G G R A D A

DER ALTAR DES SANKT LORENZ IN DER KAPELLE DER VARAŽDINER BURG

Der Altar des Sankt Lorenz befindet sich in der Hofkapelle der Renaissancefestung in der Varaždiner Burg. Der Auftraggeber des Altars ist einer von den ersten Besitzern der alten Festung aus der Familie Erdödy, wahrscheinlich der kroatische Banus Toma Bakač Erdödy. Ein Beweis dafür ist das Erdödy-Wappen aus dem Jahr 1617 auf dem Altaraufsatz.

Oltar sv. Lovre nalazi se u istoimenoj kapeli varaždinske gotičko-renesansne tvrđave Stari grad, u kojoj su od 1925. godine smještene kulturnopovijesne zbirke Gradskog muzeja Varaždin. Oltar je nedavno restauriran u Restauratorskom zavodu u Zagrebu i ponovno vraćen u kapelu gdje čini dio stalnog postava Muzeja.

S obzirom da je riječ o autentičnom dijelu inventara Starog grada, izravno u svezi s njegovim vlasnicima, plemićkom obitelji Erdödy kao naručiocima oltara, smatramo opravdanim posvetiti mu nekoliko redaka teksta. Mislimo, također, da je iznimno zanimljiv za izučavanje jer predstavlja najstariji retabl 17. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i stoji na početku razvojne linije. Koliko nam je poznato ima vrlo malo sličnih oltara iz prve polovice 17. stoljeća, a ovaj varaždinski svakako spada u najreprezentativnije.

Kapelica s istoimenim oltarom posvećena je sv. Lovri. Stoga je i oltar imao taj patrocinijski lik s likom sveca na oltarnoj pali.

Kapelica je smještena u sjeveroistočnom dijelu tvrđave. Profesor Filić¹ je držao da je prostor kapele sa sakristijom bio krajem 16. stoljeća prigraden sjeveroistočnoj obrambenoj kuli. Smatrao je da je i ranija gotička kula imala kapelu, odakle su u 16. stoljeću izvađeni originalni gotički kameni doprozornici i ugrađeni u novi prostor. Ova prigradnja vjerojatno se zbila ubrzo po ulasku u starogradski posjed hrvatskog bana Tome Bakača Erdödyja. O tome svjedoče dvije kamene ploče pronađene u dvorištu Starog grada. Na većoj ploči, izvedeni u reljefu, nalaze se grbovi obitelji Ungnad i Erdödy i godina 1591. Manja ploča nosi posvetni tekst iz kojeg saznajemo da je 1584. godine Toma Bakač Erdödy postao vlasnik tvrđave oženivši se kćerkom tadašnjeg vlasnika Krste Ungnada. Od tog vremena pa do 1925. godine članovi obitelji Erdödy vlasnici su varaždinskog feudalnog dobra, kapetani grada Varaždina i župani Varaždinske županije.

Do dvorske kapele sv. Lovre dolazi se sjevernim renesansnim hodnikom. Sastoji se iz dva dijela, prvog s oltarom i korom namijenjenog bogoslužju i drugog polukružnog, odvojenog od prvog omanjim otvorom koji je služio kao sakristija.

Sama kapelica djeluje skromno. Prostoru se nastojala podariti određena monumentalnost visokim gotičkim svodom i prozorima, te crnom bojom istaknutim rebri-ma i doprozorcima. Jednostavna korska ograda oslikana je motivom preuzetim s drvene balustrade renesansne galerije kojom se ulazi u prostor kora.

O samom oltaru kao i ostalom inventaru kapelice nema mnogo podataka. Najstariji i zasad jedini poznati izvor su kanonske vizitacije zagrebačkih kanonika iz 1649.² 1771.³ 1784. i 1808.⁴ godine. Kanonik Ivan Brašić² prilikom svog posjeta Varaždinu 1649. g. uz ostale crkve i kapele spominje i onu u Starom gradu, koja ima oltar s posvećenom menzom, ukrašenim oltarnikom i tri stolnjaka. Od ostalog inventara navodi samo zvenčić, dva svijećnjaka i svjetiljku na ulje, dok sve ostalo potrebno za bogoslužje donose sa sobom franjevci koji služe svetu misu.

1. Oltar sv. Lovre iz 1617. godine u kapelici varaždinske tvrđave

Vizitator iz 1771. godine, Nikola Turčić,³ smatra da se unatoč činjenici da se u dvorskoj kapeli Erdödy sveta misa služi dvaput godišnje i da joj uz domaće plemstvo prisustvuje i narod, ipak radi samo o oratoriju, a ne pravoj kapeli, jer nema zvona na tornju, a ni izlaz na glavnu cestu. Od inventara spominje kalež i dvije kazule, uz napomenu da nema nikakvih prihoda.

Prilikom vizitacije 1808. godine kanonik Stjepan Šoštarić⁴ zabilježio je o kapeli sv. Lovre najviše podataka. Navodi da je kapelica srednje veličine, da ima svod, dok joj je pod potaracan ciglom. Na sjevernoj strani ima kor za domaću obitelj Erdödy. Oltar sv. Lovre ukrašen je »već ostarjelom slikom«. Svake godine na Lovrinčevo, 10. kolovoza, svečanu misu služi varaždinski župnik. Na poziv Erdödyja obično služi i večernjice 9. i 10. kolovoza.

U vizitacijama se spominje da je kapela bila posvećena. Kanonik Brašić već spominje biskupski križ na menzi. Danas on nije sačuvan, ali se na zidovima kapele nalazi nekoliko posvetnih križeva izvedenih u istoj tehničici kao i ostala zidna dekoracija. Uz posvetni križ, lijevo od ulaza ubilježena je i godina – 1654. vjerojatno godina posvećenja.

Oltar svetog Lovre je drven, postavljen na teškom kamenom postolju sastavljenom od dvije stube sa supedanejem, stipesom i menzom. U menzi je četvrtasta udubina, vjerojatno raniji selpurchum za čuvanje moći svetaca.

Pripada tipu arhitektonskih oltara koji u renesansi zamjenjuju gotičke krilne oltare. Na oltaru je vidljiva renesansna koncepcija s primjesama manirizma u proporcijama i nekim detaljima. Oltar je zadržao krila, što je još renesansno obilježje, dok maniristički oltari dobivaju trodijelni oblik s bočnim stranama. U našem slučaju krila su se zadržala i imaju vrlo karakterističan oblik za vrijeme kad je oltar nastao – početak 17. stoljeća. Istina, krila su još dosta skromna, možemo reći samo djelomično razvijena, s vanjskim, valovitim obrisima kakva se mogu sresti u 17. stoljeću. Ali je na varaždinskom oltaru sv. Lovre izostala rezbarena ornamentika koja bi pratila ta krila, a koja je karakteristična upravo za to vrijeme. Međutim, restauracijom oltara ponovno je na vidjelo izašla naslikana ornamentika koja je pratila rubove tih krila i koja je jednako važna za stil tog vremena.

Arhitektonska kompozicija oltara je jednostavna. Oltarna se stijena razvija u širinu i visinu bez dubinskog otklona. Određeni plasticitet daju joj visoki stupovi retabla i atike koji stoje na prizmatičnim obratima predele ostavljajući dosta prostora za sliku u jednostavnom okviru. Uz vanjske rubove retabla tek su naznačena oltarna krila u obliku jednostavnih voluta. Nedostatak rezbarene ornamentike u nastavku ovih valovitih obrisa na izvjestan je način zamijenjen naslikanom ornamentikom, uglavnom vegetabilnom s oblicima plošnog, renesansnog akantusa.

Predela se svojom bazom oslanja na menzu, dok su bočni, izbočeni obrati poslužili kao baze za pozlaćene stupove dorskih kapitela. Iza stupova se naziru plitke niše u obliku renesansnih portala obrubljene »kamenim kvadrima«, odnosno motivom dijamantnog kamena koji se još ponegdje pojavljuje na oltaru.

Predela je ukrašena prizorom »Veronikinog rupca« na lijevom i Erdödyjevog grba na desnom obratu, dok je u njenoj sredini kružna kompozicija »Raspeća«. Za nas je izuzetno zanimljiva prisutnost grba plemićke obitelji Erdödy. Unutar ovalnog štita prikazana je polovica kotača iz kojeg izrasta jelen. Iznad štita je zlatna kruna sa crnim, raskriljenim, okrunjenim orlom, a povrh nje ispisana je latinska deviza »IN DEO VICI« (U Bogu sam pobijedio). Erdödyjev grb, raskriljeni orao i poznata uzrečica jedino se mogu dovesti u vezu s Tomom Bakačem Erdödyjem, hrvatskim banom, sjajnim vojskovođom kršćanske vojske i pobjednikom kod Siska. Toma Erdödy prvi je od svoje obitelji vlasnik varaždinskog posjeda, kapetan je grada Varaždina i 1607. godine postaje veliki župan Županije varaždinske te će tu čast njegovim potomcima obnašati do 1848. godine. Jedino je tako snažna i u hrvatskim okvirima značajna osoba mogla biti naručilac oltara koji je tada smjestila u tek za to uređenu kapelu. Za

2. Grb Tome Erdödy na oltaru sv. Lovre u kapelici varaždinske tvrđave

buduća pokoljenja Toma Erdödy ostavlja spomenutu latinsku devizu koja ne znači samo njegov doprinos u pobjedi kod Siska već u svojoj krajnjoj jednostavnosti govori o pobjedi kršćanstva nad islamom, odnosno o prekretnici u ratu s Turcima.

U toj nas konstataciji učvršćuje godina, 1617., pronađena prilikom restauracije na obratima atike oltara.

Centralno mjesto retabla zauzima pala s motivom Bogorodice s Djetetom i svecima. Arhitrav retabla ukrašen je dekorativnim frizom cvjetova ruža i tulipana među lišćem i krilatom glavicom anđela u sredini. Bočni dijelovi retabla sa stupovima završavaju oniskim pilastrima koji nose po jednu plošnu vazu na postolju sa svake strane. Atika ponavlja arhitektonske elemente retabla i završava zabatom s tri posrebrene vaze na krajevima. Između stupova s jonskim kapitelima smještena je slika s prikazom Boga Oca među anđelima. Godina nastanka oltara upisana je na obratima iznad kapitela kolumna atike - 16 na lijevoj i 17 na desnoj strani. Arhitrav atike ukrašen je stiliziranim vegetabilnim ukrasom. Unutar zabata smješten je Kristov mo-

nogram, izveden u pozlati kao i ostala dekoracija. Na vrhu i krajevima zabata postavljene su tri posrebrene vaze, sastavljene po dvije polukugle na bazama s tri kupolasta završetka.

Oltarom dominira velika oltarna slika (ulje na drvu) Bogorodice s Djetetom u naručju na prijestolju i svecima u podnožju. Međusobni odnos likova podsjeća nas na »sacra conversazione« (sveti razgovor), čest motiv na renesansnim oltarnim pala-

ma. Na visokom prijestolju s raskošnim baldahinom čije krajeve pridržava po jedan anđeo sa svake strane sjedi Marija s Kristom u naručju. Iznad njene glave s aureolom, na pozadini naslona trona prikazan je Duh Sveti u obliku golubice. Na zaslonu optočenom draguljima ispisan je tekst: »VITA ET LUX HOMVNVM« koji u prijevodu glasi: »život i svjetlo ljudima«. Tekst se odnosi na Krista koji je svojim rođenjem donio život i svjetlo ljudima. Marija, u sivoplavom plaštu, pridržavajući Isusa, svojim položajem ruku i tijela daje tek blagi nagovještaj pokreta u posve još statičnoj shemi kompozicije. Naznaku pokreta pojačavaju dijagonalno usmjerena tijela anđela koji jednom rukom pridržavaju nabore draperije, a u drugoj podignutoj ruci nose upaljene svjetiljke. Drugi par anđela uz tron maše zlatnim kadionicama u suprotnom smjeru. Debeljuškasta tijela anđela upućuju na već posve maniristički ugođaj. Prijestolje čini osnovnu os kompozicije. Smješteno je na povišokom podestu s dvije duboke stepenice. U njegovu podnožju stoje sveti Lovro i papa Grgur I. S lijeva tronu, u poluprofilu, prikazan je sveti Lovro mučenik, kao mladić s atributima svojeg mučeništva. Odjeven je u đakonsku odjeću, bijelu albu i crvenu dalmatiku. Lijevom rukom pritišće na prsa vrećicu sa zlatnicima. Prema legendi, đakoni su u prvim stoljećima kršćanstva upravljali materijalnim dobrima Crkve, čuvali crkveno posuđe i knjige. Lovro je kao đakon podijelio crkvene dragocjenosti sirotinji te ga je stoga rimski legat osudio na smrt, bio je živ ispečen na roštilju. Desnom rukom Lovro pridržava roštilj i knjigu. Njegovu pripadnost đakonskom redu pokazuje specifičan način šišanja kose. Dok je sveti Lovro pogleda punog pobožnosti okrenut prema Mariji s Isusom, sveti Grgur Veliki položajem tijela usmjeren je prema gledatelju. Prikazan je kao starac sjede brade, ozbiljnog pogleda, odjeven u bijelu albu, crvenu dalmatiku i žutozeleni, zlatom i dijamantima optočeni pluvijal. Na glavi nosi papinski tijaru – trostruku krunu s križem na vrhu. Papa Grgur I jedan je od četiriju crkvenih otaca latinske Crkve. Poznat je kao Grgur Veliki. Godine 590. bio je izabran za papu. Kao plodan duhovni pisac imao je velik utjecaj na crkvene poslove onog vremena. Knjiga koju pruža Lovri znak je njegove učenosti, a štap s dvostrukim križem na vrhu veza je uz njegovu pojavu u umjetnosti.

Cjelokupna slika djelo je osrednje umjetničke kvalitete. Nepoznati majstor očito se poslužio tradicionalnom shemom oltarnih pala. Na licima svetaca nedostaje osnovne psihološke napetosti. Organizacija prostora također je skromnih kvaliteta, unatoč pokušaju stvaranja dubine. Ipak, svježi kolorit, s manirističkim primjesama u kompoziciji slike, naročito u oblikovanju i rasporedu anđela daje joj određenu vrijednost u okviru provincijalne umjetnosti sjeverne Hrvatske.

Među ostalim oslikanim dijelovima oltara ističe se mala kompozicija »Raspeća« na predeli s izvanrednom kromatikom i čvrstom strukturom likova. Sivožučkasto tijelo Kristovo naglašene muskulature, te izvijena tijela Marije u bijelom i svetog Ivana u zelenoj haljini i crvenom plaštu u sumorno naznačenom pejzažu odskaču od shematiziranih likova velike oltarne pale.

Naatici je među stupovima ostavljen prostor za oveliku sliku s prizorom »Boga Oca u slavi« među anđelima. Bog Otac prikazan je kao sjedi, bradati starac zaogrnut crvenim plaštom kako sjedi među oblacima podignutih ruku. U lijevoj ruci drži globus s križem na vrhu. Okružen je sa šest malih, krilatih anđeoskih glavic. Možda je ovaj prizor naatici najbliži nagovještaju novih strujanja u našem provincijalnom slikarstvu.

Oltar svetog Lovre u dvorskoj kapeli varaždinskog Starog grada pripada našim najranijim oltarima 17. stoljeća. Sličnih oltara u Hrvatskoj je malo sačuvano, a ovaj varaždinski je najstariji na području sjeverne Hrvatske. Svakako su tu prisutni austrijsko slovenski kulturni utjecaji. Ime majstora je nepoznato, kao i kod mnogih sličnih radova iz tog vremena. Možemo pretpostaviti da je riječ o majstoru ličiocu, slikaru cimera koji se znao nositi i sa složenijim narudžbama, u ovom slučaju oltarnim slikarstvom. Doduše, tu je još uvijek prisutno slikanje po tradicionalnim shemama, ikonografski posve određeno i jasno i bez prevelike kreativnosti. Čini se da je u pitanju obrtnik, polikromator, osposobljen za rad na dasci.

Unatoč svemu, oltar svetog Lovre je djelo fundusa Kulturno-povijesnog odjela, Gradskog muzeja Varaždin, čiji je naručilac bio prvi član iz plemićke obitelji Erdödy koja je u posjedu Starog grada bila puna tri stoljeća i koja je u Varaždinu ostavila svoj trag.

SAŽETAK

U sjeveroistočnom dijelu varaždinske tvrđave Stari grad smještena je dvorska kapelica sv. Lovre s istoimenim oltarom.

Riječ je o autentičnom dijelu inventara Starog grada iz 1617. godine, vezanog uz naručioca, obitelj Erdödy, vlasnike Starog grada.

Jedini izvor o oltaru su Kanonske vizitacije varaždinskog arhiđakonata koje se nalaze u Dijacezanskom arhivu u Zagrebu.

Oltar sv. Lovre je drven. Pripada tipu arhitektonskih oltara, ali bez baroknog plasticiteta. Prisutni su još utjecaji kasne gotike, ali i maniristički elementi u još izrazito renesansnoj koncepciji. Sastavljen je od kamene menze, drvenog retabla s velikom oltarnom slikom i atike s prizorom Boga Oca u slavi. Na pali je prikazana Bogorodica s Djetetom i svecima, patronom Svetim Lovrom i papom Grgurom I.

DER ALTAR DES SANKT LORENZ IN DER KAPELLE DER VARAŽDINER BURG Zusammenfassung

Im nordöstlichen Teil der Varaždiner Festung befindet sich die Hofkapelle des Sankt Lorenz mit dem gleichnamigen Altar. Es handelt sich um authentischen Teil des Inventars der Burg aus dem Jahr 1617 im Zusammenhang mit dem Auftraggeber – Familie Erdödy als Besitzer der Burg. Die einzige Quelle über den Altar sind die Kanonvisitationen des Varaždiner Archidiakonats, die sich im Dijacezanski arhiv in Zagreb befinden.

Der Altar des Sankt Lorenz ist aus Holz gemacht. Er gehört zum Typ der baukünstlerischen Altäre, aber ohne barocker Verspieltheit. Anwesend ist auch der Einfluß der Spätgotik aber auch manieristische Elemente in ausgeprägter Renaissancekonzeption. Er besteht aus der steinernen Mensa, dem hölzernen Retabel mit großem Altarbild und der Attika mit Gottvater unter den Engeln. Auf dem Altarbild ist die Gottesmutter mit den Heiligen, Sankt Lorenz und der Papst Gregorius I dargestellt.

L I T E R A T U R A :

1. Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, »Barok u Hrvatskoj« Zagreb, 1982.
2. Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb, 1966.
3. Krešimir Filić, »Varaždinski muzej«, Varaždin, 1943.
4. »Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva« Zagreb, 1979.

BILJEŠKE

1. Krešimir Filić, »Varaždinski muzej«, Varaždin, 1943. str. 44., 45.
2. Arhiv prvostolnog kaptola zagrebačkog, Zagreb, Kanonske vizitacije varaždinskog arhiđakonata 1649. godina
3. Arhiv prvostolnog kaptola zagrebačkog, Zagreb, Kanonske vizitacije varaždinskog arhiđakonata 1771. g.
4. Arhiv prvostolnog kaptola zagrebačkog, Zagreb, Kanonske vizitacije varaždinskog arhiđakonata 1808. g.

Primljeno: 1992-7-20